

O'QUVCHILAR ORASIDA TENGDOSHLARIGA NISBATAN RIVOJLANISHDAN ORTDA QOLISH HOLATLARINING ASOSIY SABABLARI, HOLATNI ERTA ANIQLASH VA BARTARAF ETISH YO'LLARI

*Karabayeva Muxabbat Yergashevna
Toshkent shahar Yunusobod
tumani 313-maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilar orasida tengdoshlariga nisbatan rivojlanishdan ortda qolish holatlarining asosiy sabablari, ularni erta aniqlashning psixologik-pedagogik jihatlari hamda bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Bolalarning jismoniy, intellektual, nutqiy va ijtimoiy-emotsional rivojlanishidagi kechikishlar ularning ta'lim jarayoniga moslashuvi va shaxsiy kamolotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maqolada rivojlanishdagi orqada qolish holatlarini aniqlash, diagnostika qilish va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: rivojlanishdan ortda qolish, psixologik rivojlanish, diagnostika, erta aniqlash, korreksion ishlar, o'quvchilar, individual yondashuv, psixologik yordam, ta'lim, ijtimoiy moslashuv.

KIRISH

Har bir bolaning rivojlanish sur'ati o'ziga xos bo'lsa-da, ayrim hollarda o'quvchilarda tengdoshlariga nisbatan rivojlanishdan ortda qolish holatlari kuzatiladi. Bunday holatlar bolaning bilimlarni o'zlashtirishi, tengdoshlari bilan muloqoti va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli rivojlanishdagi kechikishlarni o'z vaqtida aniqlash va zarur yordamni ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Rivojlanishdan ortda qolishning asosiy sabablaridan biri biologik omillar hisoblanadi. Homiladorlik davridagi asoratlar, tug'ruq jarayonidagi qiyinchiliklar, irsiy omillar yoki ayrim kasalliklar bolaning rivojlanish sur'atiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oilaviy muhit ham bolaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga yetarlicha e'tibor bermasligi, oiladagi nizolar, emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi va ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar bolaning psixologik rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Nutqiy rivojlanishdagi kechikishlar, diqqat va xotira jarayonlarining yetarlicha rivojlanmaganligi ham o'quvchilarning ta'lim faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar dars materialini o'zlashtirishda, topshiriqlarni bajarishda va muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Holatni erta aniqlash rivojlanishdagi muammolarni bartaraf etishning muhim shartidir. O'qituvchilar va ota-onalar bolaning

xulq-atvori, nutqi, o'quv faoliyati va tengdoshlari bilan munosabatidagi o'zgarishlarga e'tibor qaratishlari lozim. Bolaning o'qishga qiziqmasligi, topshiriqlarni tushunishda qiynalishi, muloqotdan qochishi yoki emotsional beqarorligi rivojlanishdagi muammolarning belgisi bo'lishi mumkin.

Psixologik diagnostika rivojlanishdagi kechikishlarni aniqlashning samarali vositasidir. Psixolog tomonidan diqqat, xotira, tafakkur, nutq va emotsional rivojlanish darajasini o'rganish orqali bolaning individual xususiyatlari aniqlanadi.

Bunday holatlarni bartaraf etishda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, maxsus pedagogik metodlar, psixologik treninglar va qo'shimcha mashg'ulotlar bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim omillardan biridir. Oilada qulay psixologik muhit yaratish, bolaning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash va uning yutuqlarini rag'batlantirish rivojlanishdagi muammolarni bartaraf etishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'quvchilarni turli to'garaklar, sport va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish ularning ijtimoiy faolligini oshiradi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Maktab yoshidagi bolalarning yoshiga nisbatan aqliy rivojlanishda orqada qolishi bola yoshiga nisbatan aqliy salohiyatining me'yorda emasligiga aytiladi. Bunday bolalar nafaqat O'zbekiston, butun dunyodagi olimlar, psixologlar, pedagoglarning chuqur ilmiy izlanishlariga sabab bo'ladigan dolzarb muammo-lardan hisoblanadi. Bu masalaga O'zbekistonda nafaqat ayni kunlarda, qadim-qadimdan ota-bobolarimiz, onalarimiz, momolarimiz turli qadriyatlar, homilador ayol, bo'lajak onani ehtiyot qilish, emizikli onaning taomlanishiga qaratilgan e'tibor, bola poshshodir, bolaga yoshiga ko'ra munosabat o'rnatilishi kabi qator tushunchalar bilan bolalar tarbiyasida yuksak natijalarga erishganlar desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunga ota-bobolarimiz farzandlari orasidan o'z ilmiy salohiyati bilan dunyoni lol qoldirgan qator allomalarimiz Abu Ali Ibn Sino, Al Horazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammaad Bobur, Nodira, Abdulla Qodiriy kabi nomlarini faxr bilan tilga olinajak bobolarimiz yaqqol isbot bo'la oladilar. Ayniqsa Mustaqillikdan so'ng bu borada mukammal ishlar amalga oshirila boshlandi deyish mumkin.

Aqliy rivojlanishdan orqada qolish ham nomlanishidan ayon bo'lib turgani kabi nuqsoni bor degani.

Bunday bolalar paydo bo'lishiga sabablar quyidagilar.

Bola homila (ona qornida) ligida onaning ruhiy ezilishi, Yetarli darajada vitamin-mineral moddalarga boy oziq-ovqatlar istemol qilmasligi kabilar biologik sabablar.

Ijtimoiy sabablar esa:

- Bola erkin harakatlana olmasligi ya'ni cheklovlar;
- Erkalatishning meyordan oshishi;
- Bola yashayotgan oiladagi noqulay muhit; Masalan:
Sog'lom turmush tarziga rioya etmaslik.

-Ayniqsa uch yoshgacha bo'lgan davrida olgan travmasi;

Yeqilish, og'ir kasalliklarga chalinish, epelepsiya (tutqanoq) kabilar.

Bunday bolalarda ko'zga tashlanadigan alomatlar: tengqurlariga nisbatan fikr yuritishi, dunyoqarashi, jamoat joylarida o'zini tutishi va hatto jismoniy osishda (oila a'zolarida jismonan kaltalar mavjudlar bundan mustasno) ham orqadaligi bilan ko'zga tashlanadi. Chaqaloqligida mutaxasislarga aniqlay oladi. Chunki asosan ota-onalar ha chaqaloqda, xarxasha qiladi-da, deya e'tibor berishmaydi.

- Ko'p xarxasha qilishi;
- Tovush chiqarishi;
- Atrofdagilarga riaksiya bildirishi;
- Yoshiga xos so'zlar;

Sog'lom chaqaloqning rivojlanish meyoridan orqadaligi bilan farqlanib kerakli tekshiruvlardan so'ng tashxis qo'yish mumkin. Davolashda tashxis aniq bo'lishi bilan birga kechiktirmasdan mutaxasis nevropatolog, psixolog, defektolog, nutq teraprvtlari bilan doimiy maslahatlashib kerakli muolaja (nevropatolog, nevropsixolog kabi mutaxasislar tomonidan yozilishi mumkin) dori vositalarini, massaj, artikulyatsion, gimnastika, xotirani, fikrlash va e'tiborni rivojlantirishga oid mashg'ulotlarni vaqtida amalga oshirish yaxshi natijaga erishishni ta'minlaydi. Qancha erta aniqlansa shuncha yaxshi.

Tushuntirish uchun: noto'g'ri poyezdga o'tirib qolsangiz, qancha tez tushib qolsangiz, ortga qaytish shuncha oson.

Bundan ham yaxshisi esa ulug'larimiz aytganlaridek:

Kasallikni davolagandan oldini olgan yaxshi.

Shuning uchun: - homilador bo'lajak onaga yaxshi munosabatda bo'lish, ovqatlanish ratsioniga jiddiy e'tibor qaratish, toza havoda sayr qilishi va ko'proq adabiy uslubda kitoblar mutoala qilishi uchun sharoit yaratish;

-Bola tug'ilganidan jiddiy e'tibor bilan parvarishlash;

-Travma (yeqilishlardan) asrash, mobodo shunday holatlar ro'y berganida nevropatolog huzuriga olib borish;

-Emizikli ona o'zi ham, bolaga ham umuman shifokor ruxsatisiz o'z bilarmonlik bilan dorilar qabul qilmaslik, bermaslik;

-Bolaga yetarlicha e'tiborli bo'lish lozim, cheklashdan saqlanish ham muhim;

-Yoshidan qat'iy nazar uni tinglash, suhbatlashish, ruhlantirish;

-Chizgan, yozgan, yasagan narsa, ijod mahsullarini bee'tibor qoldirmaslik, yoshini inobatga olgan holda baholash, rag'batlantirish (yaxshi maqtov so'zlari, o'yinchoq kabilar bilan);

-Eng asosiysi bolaga doim boshqalarga muomila qilganingiz kabi nutqda (anin, g'anna, nanna, ashayim emas) muomalada bo'lish;

-To'g'ri turmush tarziga rioya qilishni o'rgatish; -
Erkatlash va qattiqqo'llikning meyorida bo'lishi;
Kabilar kasallikni oldini olishga kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda tengdoshlariga nisbatan rivojlanishdan ortda qolish holatlari biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladi. Bunday holatlarni erta aniqlash, psixologik diagnostika va individual yondashuv asosida korreksion ishlarni tashkil etish bolaning to'laqonli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Oila, maktab va psixologning hamkorligi rivojlanishdagi muammolarni samarali bartaraf etishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Davletshin M.G. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent, 2017.
5. Lev Vygotsky. Thought and Language. – Cambridge, 1986.
6. Jean Piaget. The Psychology of the Child. – New York, 1969.
7. UNICEF. Early Childhood Development and Learning. – New York, 2022.
8. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.